

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ

Підходи до особистісної ідентичності в психологічній науці
Психологічна характеристика середовища Інтернет
Конструювання віртуальної ідентичності в Інтернет-середовищі
Криза особистісної ідентичності у віртуальній реальності

- **Підходи до особистісної ідентичності в психологічній науці**

Ідентичність – це феномен, дуже складний для вивчення. Для цього є декілька причин. Існує значна термінологічна плутанина у визначенні того, що ж таке ідентичність. Терміни “образ Я”, “Самість”, “Я-концепція” у багатьох працях використовують як синоніми. Деякі автори ідентичність вважають однією з властивостей “Я-концепції”, інші “Я-концепцію” сприймають як усвідомлювану частину ідентичності. Радянські та пострадянські психологи воліють користуватися терміном “самосвідомість” й “самовизначення”, вкладаючи у них зміст, близький до ідей Е. Еріксона. Отож, вивчення ідентичності сьогодні є проблемним полем, позаяк єдиного розуміння феномена особистісної ідентичності немає. Це зумовлено, на нашу думку, тим, що вивчення ідентичності “розщеплене” у різних галузях психології, клінічні (головно психоаналітичні) дослідження недостатньо інтегровані “академічною” психологією; психоаналітичний напрям довгий час не враховував методологію та емпіричний матеріал, накопичений когнітивною та соціальною психологією. Мета нашої праці – зробити аналіз сучасних поглядів на феномен ідентичності, щоб інтегрувати ці положення у розуміння ідентичності в психологічній науці.

У психоаналітичному напрямі еволюція ідей ідентичності відбувалась у руслі Его-психології. Х. Хартманн спробував дати відповідь на питання, що таке “Я”, як воно структуроване як функціонує у взаємодії з соціальним оточенням індивіда, які області

“Я” не зачіпаються конфліктами. Для цього він розмежував поняття “Его” – як психічну підструктуру з функціями саморегуляції й адаптації до оточення – і “Я” (self, Самість) – як сукупність психічних репрезентацій власної особистості, безпосереднього самовідчуття й переживання особистістю своєї цілісності. Е. Джекобсон використовувала як синоніми поняття: “почуття ідентичності”, “самоусвідомлення”, “самовідчуття”. Вона вважала критерієм сформованості ідентичності здатність “Я” визнавати всю цілісність власної психічної організації (незважаючи на її зростаючу структурованість, диференційованість і складність) як зв’язну єдність, яка на кожному щаблі розвитку має певну організацію й часовий континуум.

У 40-х роках під час Другої світової війни Е. Еріксон вперше ввів терміни: “Его-ідентичність” та “криза ідентичності”. Ці нововведення виникли в процесі досліджень “військових неврозів” моряків-підводників армії США у клініці реабілітації ветеранів на горі Сіон. Вивчаючи зміни психіки цих людей, які потрапили в екстремальні умови війни, Е. Еріксон натрапив на проблему втрати контролю моряків над собою, “що здійснюється й підтримується силами Его”¹. Ймовірно саме тому Е. Еріксон і назвав його втратою Его-ідентичності. Так уперше виник термін Его-ідентичність.

Е. Еріксон вважав, що онтологічним джерелом найбільш раннього та недиференційованого “почуття ідентичності” є почуття базальної довіри (basic trust) “воно породжується зустріччю матері й дитини, що породжує взаємну довіру й взаємне впізнавання. Це ... і є першим досвідом того, що згодом знову виявиться в любові, у здатності захоплюватися, що може бути назване почуттям “благословенної присутності”, потреба в якому протягом всього життя залишається основною для людини². Ці основи ідентичності, які формуються в дитини у вигляді “почуття ідентичності”, зумовлені раннім дитячим досвідом і залежать насамперед від якості зв’язків між дитиною та матір’ю. “Почуття ідентичності супроводжує нас все життя, ми переживаємо його як “оптимальне почуття” “психосоціального благополуччя”,

¹ Еріксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эрикссон. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1996. – С. 26.

² Там же. – С. 144.

“відчуття себе у своїй тарілці” і лише в кризові моменти нашого життя воно може видаватися нам “занадто усвідомленим”. Воно досягає кульмінації своєї усвідомленості в підлітковий період у формі переживання “гострого усвідомлення ідентичності”¹.

Еріксон вибудовував динамічну схему процесів, які послідовно змінюють один одного й беруть участь у формуванні й розвитку Его: механізми інтроекції, ідентифікації та формування ідентичності. “Стала у кінці отрочтва ідентичність містить у собі всі значимі ідентифікації, водночас і змінює їх з метою створення єдиного й причинно зв’язаного цілого”². Еріксон виділив два чинники, на яких Его-ідентичність ґрунтується, які він називає “якістю існування”. Перший – це відчуття тотожності самому собі й безперервність свого існування в часі та просторі. Другий головний момент в Его-ідентичності – це те, що ці описані тотожність і безперервність визнають навколишні “значимими іншими”³.

Е. Еріксон⁴ детально описав ознаки, які характерні для сплутаної ідентичності: 1) розщеплення, втрата центру – неможливість інтеграції суми всіх дитячих ідентифікацій, Я-образів; 2) ізоляція від інтимності – нездатність до налагодження близьких, інтимних стосунків. Правильне “стикування” з іншими є результатом і перевіркою міцності образу “я”. Оскільки почуття ідентичності загублене, то навіть дружба й діяльність перетворюються в розпачливі спроби виявлення неясних контурів ідентичності за допомогою взаємного нарцистичного відображення: закохатися в цьому випадку означає перетворитися в чиєсь дзеркальне відображення, заподіюючи шкоду самому собі й “дзеркалу”; 3) дифузія часової перспективи – недовіра до часу, немає уявлення про себе в майбутньому, образу майбутнього. Може супроводжуватися страхом свого майбутнього, негативними очікуваннями. Нездатність інтегрувати минулий досвід, заперечення дитинства, його значення для сьогодення; 4) дифузія працьовитості – нездатність сконцентруватися на діяльності. Немає професійного самовизначення,

¹ *Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1996. – С. 175.*

² Там же. – С. 171.

³ Там же. – С. 59.

⁴ Там же. – С. 176–189.

ділянки професійної самореалізації. Також може виглядати як руйнівна, непродуктивна поглинутість якою-небудь однією діяльністю; 5) сплутаність цінностей й авторитетів. Може виявлятися у проявах нігілізму або надзвичайно міцної прихильності до авторитетів, цінностей інших, залежність від них; 6) хвороблива само-свідомість, що фіксує протиріччя між самооцінкою, образом “я” автономної особистості й образом “самого себе” в очах навколишніх. Тотальне руйнування самооцінки різко контрастує з нарцистичним і снобістським презирством до думки інших; 7) негативна ідентичність – відкидання соціально прийнятних норм, впадання в крайні ролі. Тобто вибір ідентичності, яка ґрунтується на всіх тих ідентифікаціях і ролях, які на критичних стадіях розвитку були найбільш небажаними або небезпечними, водночас найбільш реальними; 9) бісексуальна сплутаність. Немає чіткого відчуття своєї належності до певної статі.

Активізація інтересу до проблеми особистісної ідентичності в сучасному психоаналізі ініційована аналізом межових особистісних розладів у *теорії об'єктних стосунків* (М. Малер, О. Кернберг) і психології самості (Х. Кохут).

Х. Кохут для позначення психічної структури, що є “основою для нашого відчуття існування як незалежного центру ініціативи й сприйняття, інтегрованого з нашими головними устремліннями й ідеалами й з переживанням нами того, що наше тіло й психіка є певною одиницею в просторі й континуум у часі”¹ використовує поняття “*Self*”. Щоправда, до сьогодні не має єдиного підходу до його перекладу в психоаналітичній літературі. В деяких працях цей термін перекладено як “Власне Я” (Н. М. Вільямс) або як “Я” (О. Кернберг). У перекладах праць Х. Кохута “*Self*” перекладено як “Самість”. Автор робить припущення про існування рудиментарної Самості в самому ранньому віці. Відправною точкою її формування є той момент “в рамках матриці взаємної емпатії між дитиною і її об'єктом самості, коли вроджені потенційні можливості дитини й очікування об'єкта самості стосовно дитини сходяться...”². У момент, коли мати вперше бачить свою

¹ Кохут Х. Восстановление самости / Х. Кохут. – М. : Когито-Центр, 2002. – С. 173.

² Там же. – С. 103–105.

дитину й вступає з нею у контакт (через дотикові, нюхові й пропріоцептивні відчуття, годуючи, переодягаючи, купаючи її), фактично починається процес, що формує людську Самість, – він триває протягом усього дитинства й у меншій мірі в подальшому житті. “Ядерна Самість формується не завдяки свідомому захопленню й підкріпленню або свідомим проханням і докорам, а завдяки глибоко вкоріненій готовності до певних відповідей з боку об’єктів Самості”¹. Консолідація Самості пов’язана з: 1) виявленням у дитини зв’язної грандіозно-екстібіційної Самості, яка відбувається завдяки взаємодії з емпатично реагуючим дзеркально відображуючим й схвалюючим об’єктом Самості, з яким відбувається злиття; 2) виявлення у дитини цілісного ідеалізованого імаго (образу) батьків завдяки взаємодії з емпатично реагуючим батьківським об’єктом Самості, що дає підстави ідеалізувати й зливатися з ним дитині й переживає справжню радість.

М. Малер², аналізуючи процес розвитку дитини з народження до 24 місяців, виділив у ньому такі фази: аутистичну (0–1-1,5 міс.), симбіотичну (1,5–5 міс.), сепарації-індивідуації (5–24 міс.). На її думку, тотожність самому собі – ідентичність досягається саме під час проходження фази *сепарації-індивідуації*. Фаза сепарації-індивідуації починається з найперших ознак диференціації (дитина починає активно, повзком віддалятися від матері), проходить через період захопленості дитини своїм власним автономним функціонуванням, що майже виключає участь матері (для формування ідентичності особливе значення має стимулювальний ефект такої діяльності для виявлення меж тіла й всезростаючої поінформованості про частини тіла, саме тіло як таке), потім через період підфази возз’єднання (в якій дитина, завдяки своєму більшому усвідомленню стану сепарації від матері, знову звертає свою увагу на неї), зрештою, приводить до примітивного почуття Власного Я, свого буття й особистісної ідентичності.

О. Кернберг у рамках психології об’єктних стосунків висунув

¹ Кохут Х. Восстановление самости / Х. Кохут. – М. : Когито-Центр, 2002. – С. 105.

² Малер М. Процесс сепарации-индивидуации и формирование идентичности / М. Малер, Дж. Б. Мак-Девитт. – Режим доступа: http://www.psychol.ras.ru/ippp_pfr/j3p/vol.php?id=200502

свою власну концепцію ідентичності, що логічно продовжує ідеї Х. Хартманн, Е. Джекобсон Е. Еріксона, а також опирається на концепцію М. Малер. О. Кернберг розглядав особистісну ідентичність як певну інтрапсихічну структуру: "Суб'єктивне переживання себе, разом з його окремими аспектами, самосвідомістю й саморефлексією, відчуттям структурної єдності й безперервності в часі, почуттям відповідальності за свої дії... Воно є інтрапсихічною структурою вищого порядку, природа якої підтверджується в поведінці, виражається у формуванні характеру й у людській глибині та моральній визначеності у відносинах з іншими людьми"¹. Як головний чинник і базис нормальної ідентичності саме ця ядерна структура, на думку О. Кернберга, і формує "ядро переживання самого себе" як частину функцій і структури Его. Автор розглядав структурний критерій ідентичності як цілісність ідентичності або її дифузність. Під цілісністю або дифузністю ідентичності О. Кернберг розумів інтегрованість окремих елементів ідентичності Я- і об'єкт-репрезентацій. Цілісною ідентичністю характеризується невротична структура особистості, при якій усі Я-репрезентації ("хороші, і "погані") інтегровані в цільне Я і всі "хороші й "погані" об'єкт-репрезентації інтегровані в цільні образи інших. У психічній організації межової особистості, що характеризується дифузною ідентичністю, такої інтеграції не відбувається, тому усі Я- і об'єкт-репрезентації залишаються нецільними, взаємно суперечливими когнітивно-афективними репрезентаціями. Така нездатність інтегрувати "хороші" й "погані" аспекти реальності Я та інших пов'язана з потужною ранньою агресією. Дисоціація між "хорошими" й "поганими" Я- і об'єкт-репрезентаціями захищає любов і "хороше" від руйнування ненавистю і "поганим".

У парадигмі символічного інтеракціонізму Ч. Кулі першим виявив значення суб'єктивно інтерпретованого зворотного зв'язку, який ми одержуємо від інших людей, як головне джерело даних про власне Я. У 1912 р. Кулі запропонував теорію "дзеркального Я", стверджуючи, що уявлення індивіда про те, як його оцінюють інші, суттєво впливають на його Я-концепцію. "Дзеркальне Я" виникає на підставі символічної взаємодії індивіда з різноманітними

¹ Кернберг О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях / О. Ф. Кернберг. – М. : Независимая фирма "Класс", 1998. – С. 32.

ми первинними групами, членом яких він є. Такі групи характеризуються безпосереднім спілкуванням їхніх членів, відносною сталістю та тісними контактами між невеликою кількістю членів групи, що приводить до взаємної інтеграції індивіда і групи. Безпосередні стосунки між членами групи дають індивідові зворотний зв'язок для самооцінки. Отож, ідентичність формується в процесі спроб і помилок, під час якого засвоюються цінності, установки та ролі.

Під ідентичністю "Селф" (Self) Дж. Мід¹ розумів здатність людини сприймати свою поведінку й життя в цілому як зв'язане, єдине ціле. Розглядаючи проблему співвідношення соціальної детермінації ідентичності й свободи людини, Дж. Мід виділив усвідомлювану та неусвідомлювану ідентичність. Неусвідомлювана ідентичність ґрунтується на неусвідомлено прийнятих нормах, звичках. Це прийнятий людиною комплекс очікувань, який вона отримує від соціальної групи, до якої належить. Усвідомлювана ідентичність виникає, коли людина починає міркувати про себе, про свою поведінку. Наголошується на значенні когнітивних процесів, тому що перехід від неусвідомлюваної до усвідомлюваної ідентичності можливий тільки за наявності рефлексії. Людина усвідомлює свою ідентичність, міркуючи про себе за допомогою набутої в соціальній взаємодії мови. Отже, усвідомлювана ідентичність не означає автономії особистості від соціуму: вона формується за допомогою категорій, вироблених у мові. Водночас наявність усвідомлюваної ідентичності означає момент відносної свободи, тому що людина перестає йти за ритуалізованим розгортанням подій і починає думати про мету й тактику своєї поведінки. Співвідношення між соціальною детермінацією й самодетермінацією особистості Дж. Мідом вирішив через виділення аспектів ідентичності "I" та "Me". Мід вважав, що "Me" формують засвоєні людиною установки (сенси і цінності), а "I" – це те, як людина як суб'єкт психічної діяльності спонтанно сприймає ту частину свого Я, що позначена як "Me". Сукупність "I" і "Me" творить власне особистісне, чи інтегральне, Я (Self).

Дж. Мід вважав, що при народженні людина не має ідентич-

¹ Mead G. H. The Social Self / G. H. Mead. – Access mode: <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/mead3.htm>

ності, вона виникає як результат її соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми. Отже, акцент робиться на соціальній зумовленості ідентичності – вона виникає лише за умови включеності індивіда в соціальну групу, у спілкуванні з членами цієї групи. У цьому разі виняткове значення надається символічній комунікації – вербальній і невербальній. Можливі ситуації, коли людина стоїть перед проблемою: як досягти переживання себе як взаємозалежного цілого. Такі ситуації виникають, коли людина перебуває між різними соціальними групами, що мають різні норми й ціннісні орієнтації. У таких випадках можуть виникнути дві різні ідентичності.

Ідеї Дж. Міда про наявність типів ідентичності – соціально заданої та відбиваючої індивідуальне в людині, продовжив І. Гофман¹. Він виділив три види ідентичності:

- 1) *соціальна ідентичність* – типізація особистості іншими людьми на підставі атрибутів соціальної групи, до якої вона належить;
- 2) *особиста ідентичність* – тут йдеться про індивідуальні ознаки особи: по-перше, сюди входять всі унікальні ознаки цієї людини (наприклад, відбитки пальців), по-друге, унікальна комбінація фактів і дат історії її життя;
- 3) *Я-ідентичність* – суб'єктивне переживання індивідом своєї життєвої ситуації, своєї безперервності й своєрідності.

Особиста ідентичність, за І. Гофманом, також є соціальним феноменом – сприйняття особистої ідентичності відбувається за умови, що інформація про факти життя людини відома його партнерові по взаємодії. Для аналізу взаємодії І. Гофман ввів поняття знака. Знак – це будь-яка ознака людини, яку вона використовує у ситуації взаємодії для підкреслення своїх якостей, своєї відмінності від інших. Для розуміння процесу означування вводиться розрізнення між актуальною та віртуальною соціальною ідентичністю. *Актуальна соціальна ідентичність* – типізація особистості на підставі атрибутів, які легко доказові, очевидні. *Віртуальна соціальна ідентичність* – типізація особистості на підставі атрибутів, які лише можна припустити. Вплив людини на інформацію про себе,

¹ Гофман Э. Стигма : Заметки об управлениии испорченной идентичностью / Э. Гофман. – Режим доступа: <http://www.sociology.ru/forum/og13-4-2000.html/>

що надходять у соціальне оточення, І. Гофман називав “політикою ідентичності”. Для такого впливу використовують різні техніки. “Техніки уникання” спрямовані на те, щоб вжити заходів ізоляції від тієї людини, яка могла би відкрити небажані знаки. “Техніки компенсації” охоплюють заходи, за допомогою яких інформація про себе спотворюється або фальсифікується. Можливі також техніки “деідентифікації”, які спрямовані на зміну інтерпретації ознак віртуальної ідентичності в бажаному напрямі.

Ідея про наявність двох аспектів ідентичності – орієнтованого на соціальне оточення та на унікальність проявів людини втілюється в теорії соціальної ідентичності Х. Теджфела і Дж. Тернера у *когнітивній психології*. У цій теорії ідентичність ототожнюється з “Я-концепцією” та розглядається як когнітивна система, що виконує роль регуляції поведінки в певних умовах. Вона містить дві підсистеми: особистісну ідентичність – самовизначення в термінах фізичних, інтелектуальних і моральних якостей та соціальну ідентичність – складається з окремих ідентифікацій і визначається належністю людини до різних соціальних категорій: раси, національності, статі й т. д.

Індивіди намагаються досягти та підтримувати позитивну соціальну ідентичність; позитивна соціальна ідентичність ґрунтується на сприятливих порівняннях між ін-групою релевантними аут-групами; коли соціальна ідентичність незадовільна, індивіди намагаються покинути власну групу і приєднатися до позитивно оцінюваної аут-групи та/або зробити позитивні зміни ін-групи¹.

На думку Х. Теджфела, особистісна і соціальна ідентичності – це два полюси одного біполярного континууму. На одному полюсі – поведінка, яка повністю визначається особистісною ідентичністю, на другому – поведінка, що повністю визначається соціальною ідентичністю. Більш типовою є поведінка, що перебуває між цими полюсами. За Х. Теджфелом, досягнення ідентичності можливе за допомогою розвитку особистісної ідентичності і через формування соціальної ідентичності. З метою пристосування до різних ситуацій Я-концепція регулює поведінку людини, роблячи

¹ *Tajfel H. The social identity theory of intergroup behaviour / H. Tajfel, J. C. Turner. – Access mode: <http://www.amadeus.management.mcgill.ca/~mark.mortensen/orgweb/summaries/mse/content/Tajfel+Turner.html>*

більше вираженим усвідомлення або соціальної, або особистісної ідентичності. Та сама людина буде діяти як особистість при актуалізації в Я-концепції особистісної ідентичності і як член соціальної групи – при актуалізації соціальної ідентичності.

Дж. Тернер розвинув ідею біполярного континууму, ввівши поняття самокатегоризації – когнітивного зачислення себе до деякого класу ідентичних об'єктів. Він виділив три рівні самокатегоризації: самокатегоризація себе як людської істоти (людська ідентичність); групова самокатегоризація – соціальна ідентичність; особистісна самокатегоризація – особистісна ідентичність. Між виразністю одного рівня самокатегоризації й інших її рівнів існує функціональний антагонізм: з позиції особистісної ідентичності людина не бачить подібності між групами, з позиції групової ідентичності не розрізняє індивідуальних характеристик окремих членів групи. Будь-які чинники, що підсилюють виразність групової самокатегоризації, призводять до посилення сприймання тотожності між собою та членами ін-групи, отже, деперсоналізують індивідуальне самосприйняття (концепція деперсоналізації). Деперсоналізація як “самостереотипізація”, за допомогою якої люди сприймають себе як взаємозамінні екземпляри, соціальної категорії, а не як унікальні особистості.

- **Психологічна характеристика середовища Інтернет**

Визначальною ознакою сучасного суспільства є стрімкий розвиток комп'ютерних інформаційних технологій і систем телекомунікацій. Всесвітньою мережею Інтернет в Україні у 2003 р. активно користувались 2,5% населення, причому щомісячний приріст користувачів становив приблизно 10%. У березні 2005 р. кількість користувачів становила 5 278 100 осіб. У січні 2009 р. було зафіксовано 10 416 154 користувачів Інтернету в Україні.

Імовірно, чинниками такого значного приросту кількості користувачів є не лише інформаційні ресурси Інтернету, але й унікальні можливості для комунікації, самовираження та самовизначення, які розкриваються перед людьми у віртуальній реальності.

А. Мінаков¹ розглядає Інтернет як новий шар реальності, що

¹ *Минаков А. В. Некоторые психологические свойства и особенности Интернет как нового слоя реальности / А. В. Минаков. – Режим доступа: <http://www.vspu.ac.ru/vip/index.html>*

характеризується набагато меншою жорсткістю бар'єрів і обмежень, дає набагато більший ступінь свободи для своїх "мешканців". Його особливістю є міфологічність – Інтернет нагадує чарівну казку, в якій "користувач" має надприродні можливості, на відміну від реального життя. Ці властивості віртуального середовища сприяють значній регресії користувачів, у чому полягає секрет його надзвичайної привабливості.

Дж. Сулер¹ подав детальнішу характеристику особливостей Інтернет-середовища.

1. Текстова комунікація. Незважаючи на обмежену сенсорну якість текстового зв'язку, він не повинен бути недооцінений як форма самовираження міжособистісних стосунків. Електронна пошта, чат, месенджер, віртуальні щоденники продовжують бути найбільш загальними формами віртуальної взаємодії через легкість використання і низьку вартість, порівняно з мультимедійними інструментальними засобами.
2. Немає просторових обмежень. Для людей з різними специфічними інтересами та потребами важливу роль відіграє те, що просторова віддаленість у віртуальному просторі не має жодного значення. Навіть люди з дуже специфічними інтересами можуть знайти групу однодумців. Для віртуальних груп підтримки людей із різними проблемами це є позитивною якістю Інтернету, проте цю перевагу можуть легко використати й особи з антисоціальною мотивацією.
3. Часова гнучкість. У віртуальному просторі можна виділити два типи комунікації за часовим критерієм – синхронну та асинхронну. Синхронна, або спілкування в реальному часі – це чати, ICQ та ін. Електронна пошта і форуми, віртуальні щоденники – "асинхронний зв'язок", який не потребує комунікації в той самий момент часу. Характерною особливістю синхронної та асинхронної комунікації є "відтягування" (stretching) часу – при спілкуванні в чаті користувач має від кількох секунд до хвилини або й біль-

¹ Suler J. R. The Basic Psychological Features of Cyberspace Elements of a Cyberpsychology Model / J. R. Suler. – Access mode: <http://www.rider.edu/suler/psyber/psyber.html>

ше для відповіді – значно більше, ніж у безпосередньому спілкуванні, при використанні електронної пошти, blogs (віртуальні щоденники) для цього є години, дні, або навіть тижні. З іншого боку, час у віртуальному просторі конденсується – члена віртуальної групи за кілька місяців можна вважати “старожилом”.

4. Необмежена доступність контактів. Віртуальний простір дає змогу спілкуватися з необмеженою кількістю людей. Застосування пошукових систем, створює умови для контакту з особами та групами, які мають навіть найспецифічніші інтереси. Дж. Сулер зазначив, що у віртуальному середовищі вибір друзів, коханців і противників відбувається несвідомо – ми спілкуємось з людьми, які виражають чи задовольняють наші несвідомі потреби.
5. Можливість запису. Практично усі види віртуальної активності, враховуючи кореспонденцію електронною поштою і спілкування в чаті, можна записати і зберегти. На відміну від реальної взаємодії, користувач може постійно фіксувати те, що він говорив, кому, коли і що відповіли інші. Завдяки збереженню записів є змога їх перечитувати знову і знову, надаючи їм того значення, що відповідає емоційному стану читача в цей момент. Незважаючи на те, що можливість запису має багато переваг, є й недоліки. Люди можуть відчувати неспокій, недовіру і навіть параною, позаяк усе, що вони сказали, можна відстежити та зафіксувати.

А. Жичкіна¹, І. Шевченко² виділили психологічні особливості віртуального середовища, які визначають специфіку віртуальної комунікації. *Анонімність* – немає достовірної інформації про співрозмовника або недостатньо інформації про нього. Анонімність звільняє користувача від необхідності репрезентувати у процесі комунікації самого себе, тобто відповідати своєму реальному “Я”, відкриваючи можливості для конструювання альтернативних са-

¹ Жичкіна А. Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете / А. Е. Жичкіна. – Режим доступа: <http://psynet.carfax.ru/texts/zhichkina1.htm>

² Шевченко И. С. Факторы динамичности самопрезентаций в Интернет-общении / И. С. Шевченко. – Режим доступа: <http://psynet.carfax.ru/texts/shev1.htm>

мопрезентацій. *Фізична непередставленість* у поєднанні з анонімністю створює можливості для надання про себе недостовірної інформації та фантазування про особистість співрозмовника. У підсумку зникає багато бар'єрів спілкування, зумовлених статтю, віком, соціальним статусом, зовнішньою привабливістю/непривабливістю, а також невербальною складовою комунікативної компетентності. Своєрідність проходження процесів міжособистісного сприймання в умовах відсутності невербальної інформації. Відповідно, сильний вплив на уявлення про співрозмовника мають механізми стереотипізації та проєкції. *Нерегламентованість поведінки* – немає чітких правил он-лайн-комунікації, що виражається в повній свободі налагодження й розриву контактів, стилю комунікації. Деякі користувачі репрезентують себе з іншого боку, аніж в умовах реальної соціальної ситуації, грають нереалізовані ролі, сценарії ненормативної поведінки. *Зниження психологічного й соціального ризику* в процесі спілкування з'являється внаслідок анонімності та безкарності, та виявляється у вигляді розкутості та певної безвідповідальності учасників спілкування. В мережі людина отримує більшу свободу висловлювань і вчинків (аж до образ, нецензурних висловлювань, сексуальних домагань), тому що ризик викриття мінімальний.

- **Конструювання віртуальної ідентичності в Інтернет-середовищі**

Отже, на підставі аналізу психологічних особливостей віртуального середовища можна стверджувати, що Інтернет забезпечує унікальні можливості для створення цілком нових віртуальних самопрезентацій, так званих ігор з ідентичністю. Постає питання, які ж внутрішні мотиви спонукають особу до експериментування з ідентичністю? Щоб відповісти на це питання, треба дати визначення поняття "ідентичність" та особливості розуміння феномена ідентичності в різних психологічних підходах.

Традиційно з погляду символічного інтеракціонізму вирішується проблема впливу нової соціальної ситуації (Інтернет-середовища) на ідентичність у дослідженнях Дж. Донат¹. На її дум-

¹ Donath J. S. Identity and Deception in the Virtual Community / J. S. Donath. – Access mode: <http://socserv2.mcmaster.ca/soc/courses/stpp4C03/ClassEssay/muds.htm>

ку афіляція і підтримка – важлива функція Інтернету. Віртуальна спільнота потребує, щоб учасники підтримували ідеї, навколо яких заснувалась група. Тому віра у спільні цінності решти учасників – іншими словами, соціальна ідентичність має важливе значення для спільноти. Ідентичність також відіграє ключову роль у мотивації людей активно брати участь у групах обговорення новин, форумах. Є люди, які витрачають на них величезну кількість енергії: відповідаючи на запитання, підбираючи аргументи. В більшості таких груп їхня популярність зростає за допомогою “вивіщування” інтелектуальних і цікавих коментарів, в інших – за допомогою грубих, брутальних повідомлень. Хоча правила поведінки різні, кінцевий результат однаковий – особу визнає спільнота завдяки активності того типу, який заохочує група.

На думку С. Таркл¹, віртуальна ідентичність може бути здійсненням мрії, нездійсненої в реальності, мрії про силу й могутність або про належність і розуміння.

К. Янг² вважає, що у віртуальній комунікації можлива реалізація “Ідеального Я”; вираження заборонених у реальності агресивних тенденцій, витіснених сторін своєї особистості; задоволення заборонених сексуальних бажань; бажання контролю над собою в користувачів з яскраво вираженими деструктивними тенденціями; висловлення поглядів, які неможливо висловити в реальності навіть найближчим людям.

Є. Белінська та А. Жичкіна³ наголошують на більшій розкритості, епатажності і меншій соціальній бажаності віртуальної самопрезентації порівняно з ідеальним “Я”.

Крім незадоволеності реальною ідентичністю, віртуальна ідентичність може створюватися через інші причини. Створення віртуальної особистості, що відрізняється від реальної, може бути

¹ *Turkle S. Constructions and Reconstructions of Self in Virtual Reality: Playing in the MUDs Culture of the Internet / S. Turkle. – Access mode: <http://web.mit.edu/sturkle/www/constructions.html>*

² *Young K. S. What Makes the Internet Addictive: Potential Explanations for Pathological Internet Use / K. S. Young. – Access mode: <http://www.netaddiction.com/articles/habitforming.htm>*

³ *Жичкина А. Е. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью / А. Е. Жичкина, Е. П. Белинская. – Режим доступа: <http://psynet.carfax.ru/texts/bel6.htm>*

спричинене тим, що люди не мають змоги виразити усі сторони свого багатогранного "Я" у реальній комунікації, тоді як віртуальна комунікація дає їм таку змогу.

Є. Белінська та А. Жичкіна стверджують, що користувачі старшого підліткового та юнацького віку віртуальну особистість найчастіше створюють саме з метою отримати новий досвід, що може бути пояснено віковим прагненням до самовираження, реалізованим через "приміряння" на себе різних ролей, створення віртуальної особистості в цьому випадку не є компенсаторним прагненням до подолання об'єктивних або суб'єктивних труднощів реального спілкування й взаємодії. А. Жичкіна припускає, що люди, які схильні до конструювання віртуальних особистостей, мають низьку соціальну ригідність, а люди, які ніколи не конструюють віртуальних особистостей, вирізняються високою соціальною ригідністю.

Найяскравіші прояви експериментування з ідентичністю – віртуальна "зміна статі" та девіантна поведінка в Мережі. Обидва ці явища поширені в Інтернет.

Описуючи девіантну поведінку в Інтернеті, Дж. Донат говорить про існування користувачів, які вдаються до навмисно антинормативних, образливих висловлювань, за які їх вилючають із комунікації. Тоді вони входять у співтовариство знову, і ситуація повторюється. Дж. Сулер¹ пояснює це явище так: ніхто не хоче бути цілком анонімним. Особи, які вдаються до девіантної поведінки, потребують, щоб на їхню поведінку реагували. Ця потреба є чимось іншим, ніж просто катарсис незадоволених потреб. Відчуваючи фрустрацію від невідомості або відсутності прийняття спільнотою, учасник спрямовує її в антисоціальне русло. Їм треба відчувати, що вони мають певний вплив на інших. Це схоже на поведінку дитини, яка відчуває, що нею нехтують і поводить "погано" для того, щоб отримати увагу від батьків, навіть якщо вона виражається у сварці та покаранні.

Найдетальніше гіпотетичні мотиви створення віртуальної ідентичності, що відрізняється від реальної, описано на прикладі вірту-

¹ Suler J. R. The Bad Boys of Cyberspace. Deviant Behavior in Online Multimedia Communities and Strategies for Managing it / J. R. Suler. – Access mode: <http://www1.rider.edu/~suler/psycyber/badboys.html>

альної “зміни статі” – видавання себе у віртуальній комунікації за представника протилежної статі. Віртуальна “зміна статі” дуже поширена в Інтернеті. Вона може бути пов’язана з різними чинниками, зовсім не обов’язково з гомосексуалізмом або трансвестизмом. Дж. Сулер¹ подає такі можливі причини зміни статі:

- 1) під тиском соціальних стереотипів деяким чоловікам важко виражати свої властивості, що можуть бути означені як “фемінні”, тому віртуальність дає змогу вільно виражати ці властивості;
- 2) прийняття жіночої ролі може привертати більше уваги, якщо використовувати сексуальний нік (віртуальне ім’я). Це може приносити задоволення від влади і контролю над іншими чоловіками;
- 3) чоловіки можуть приймати жіночу роль, щоб досліджувати стосунки між статями;
- 4) у певних випадках зміна статі може відбивати дифузну статеву ідентичність;

Отже, ми показали вплив реальної ідентичності на віртуальну самопрезентацію. Однак існує можливість зворотного впливу – впливу віртуальної самопрезентації на реальну ідентичність. Один із прикладів такого впливу подала Ш. Таркл. Вона описує, як студент коледжу, який насправді був зовсім нетовариським, сором’язливим, впевнений у собі, почав грати в одну з MUD – мережних рольових ігор. У грі він познайомився з дівчиною-гравцем, між ними зав’язалися романтичні стосунки. Незабаром він досягнув у грі визначних успіхів настільки, що його вибрали полководцем однієї з армій у вирішальному бою. Він був вражений наданою йому довірою. Поступово він зрозумів, що може мати цінність в очах інших людей, може бути успішним і домагатися своїх цілей. Він став впевненішим в собі, більш товарицьким. Це привело до того, що в нього з’явилися друзі в реальному житті. Тобто, є змога змінити реальну ідентичність через віртуальний образ.

¹ Suler J. R. Do Boys Just Wanna Have Fun? Male Gender-Switching in Cyberspace (and how to detect it) / J. R. Suler. – Access mode: <http://www1.rider.edu/~suler/psyber/genderswap.html>

- **Криза особистісної ідентичності у віртуальній реальності**

Варто зазначити, що виділені Е. Еріксоном індикатори кризи ідентичності завдяки переліченим особливостям віртуальної реальності мають в Інтернеті своє вираження, піддаються меншій критиці, або ж, взагалі, прийнятні для віртуального соціуму. Ми пропонуємо розглядати певні типові форми віртуальної активності як прояви кризи ідентичності в умовах Інтернет-середовища.

Прояви сплутаної ідентичності у віртуальній реальності

Властивості віртуальної реальності	Індикатори кризи ідентичності	Специфічні форми віртуальної активності
<p>Анонімність. Фізична непередставленість. Необмежена доступність контактів. Доступність сексуальної реалізації</p>	<p>Криза інтимності: Нездатність розвивати справжню зрілу психологічну інтимність. Безладність інтимних контактів без справжнього єднання. Стереотипність міжособистісних зв'язків. Глибоке почуття ізоляції</p>	<p>Гіпертрофована кількість соціальних контактів. Велика легкість у налагодженні та розриві контактів. Віртуальна сексуальна активність, що дає змогу змінювати велику кількість партнерів, вдаватись до перверсійних форм задоволення</p>
<p>Відсутність відчуття часу. Часова гнучкість. “Відтягування” (stretching) часу або конденсування часу</p>	<p>Дифузія часової перспективи: Нездатність інтегрування минулого досвіду, заперечення дитинства, його значення для сьогодення Немає уявлення про себе в майбутньому, образу майбутнього</p>	<p>Кількість часу безперервно проведеного в Інтернеті може сягати кількох діб. Неможливість оцінювати час, проведений в Інтернеті</p>
<p>Інформаційне перевантаження</p>	<p>Дифузія працьовитості: Нездатність концентруватися на необхідних чи запропонованих заняттях. Саморуйнівна поглинутість певною однією діяльністю</p>	<p>“Електронне бродяжництво” – компульсивна тривала (багатогадинна) навігація по WWW без конкретної мети. Значима професійна діяльність припиняється або редукується в зв'язку з використанням Інтернету</p>
<p>Анонімність. Фізична непередставленість. Можливість конструювання ідентичності</p>	<p>Вибір негативної ідентичності: Презирливе ставлення та відкидання ролей, запропонованих родиною і найближчим оточенням</p>	<p>Вираження заборонених у реальності агресивних тенденцій, витіснених сторін своєї особистості; Задоволення заборонених сексуальних бажань</p>

**АНТРОПОЛОГІЧНІ РАКУРСИ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я
ОСОБИСТОСТІ**
